

Marksist Kurama Bir Katkı: Lukacs'ın İdeoloji Kavramsallaştırması

Burcu Şentürk

Özet: Aynı zamanda bir edebiyat kuramcısı ve edebiyat eleştirmeni de olan Macar filozof Georg Lukacs, Marksist felsefe ve teorinin gelişiminde büyük etkisi olan düşünürler arasında gösterilir. Marksist sınıf teorisinin bilinç ile ilişkisi üzerine çalışan Lukacs, özellikle ideoloji kavramına getirdiği yeni bir bakış ile bu teoriye katkı yapmıştır. Bu makalenin temel amacı Georg Lukacs'ın metateorik duruşuna odaklanarak onun ideoloji kavramını çalışma biçimini anlamak ve açıklamaktır. Bu anlamda Lukacs'ın 20. yy. Marksizmindeki özel yerine ve bu felsefeye yaptığı katkılara dair sorular sorulacaktır. Bu sorular cevaplanırken ise bilinç, özne-nesne ilişkisi ve toplumsal sınıflar Lukacs'ın ideoloji teorisinin açıklamasına katkı sunan temel kavramlar olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Lukacs, ideoloji, marksist felsefe, toplumsal sınıflar, bilinç

Abstract: A Hungarian philosopher, a literature historian and critic, Lukacs was one of the prominent philosophers influencing the direction of Marxist philosophy and theory. He contributed to this theory by studying on relation between Marxist class theory and conscious and particularly by developing the category of ideology. This main aim of this article is to understand and explore the way that the category of ideology was studied by Georgy Lukacs while focusing on his metatheoretical standpoint. In this sense, the questions on particular place of Lukacs in the Marxism of the twentieth century and his contribution to this philosophy will be asked. Conscious, subject-object relation, social classes will be taken as the key concepts contributing to exploration of Lukacs' theory of ideology in responses to the questions.

Keywords: Lukacs, ideology, marxist philosophy, social classes, conscious

Giriş

Georg Lukacs (1885-1971), 1917'yi takip eden dönemde yetişmiş olan önemli Marksist teorisyenler arasında gösterilir. Breines, Lukacs'ın isminin ve çalışmalarının bir zamanlar yalnızca küçük bir Orta Avrupalı aydınlar çevresi tarafından bilinirken, özellikle *Tarih ve Sınıf Bilinci* isimli eseri ile Marx'ın ölümünün ardından Marksist felsefe içinde önemli tartışmalar başlatmasıyla uluslararası düzeydeki edebiyat, felsefe ve Marksizm

Şentürk, Burcu. (2016). Marksist Kurama Bir Katkı: Lukacs'ın İdeoloji Kavramsallaştırması. *Kilikya Felsefe Dergisi* 2. ss. 39-51.

tartışmalarında yer aldığını belirtmektedir (1979, ss. 533-35). Teorik alanı pratik alanla her zaman bir arada görmesi ve bu iki alanı ayrı tutmamasıyla bilinen Lukacs'ın ileri sürdüğü tezler zaman zaman Sovyet Marksist paradigmasına yaklaşan indirgeyici tezler olsa da, kuramsal dünyasının bu indirgeyici tezlerin toplamından çok daha ötesine uzanmakta olduğu söylenebilir (Çolak, 2011). Bu çalışmada öncelikle Lukacs'ın düşüncesinin temellerini oluşturan felsefi akımlara ve düşünörlere değinilecek, arkasından Lukacs'ın ideoloji kavramsallaştırılması tartışılacaktır.

Lukacs Düşüncesinin Felsefi Temelleri

Lukacs'ın hayatını, felsefi düşünce akımları içerisindeki arayışları kapsamında inceleyen araştırmacıların sınıflandırmaları her ne kadar birbirlerinden farklılık gösterse de¹ Lukacs araştırmacılarının ortaklaştığı en önemli nokta, Lukacs'ın felsefi tutumunun genel olarak Kant, Hegel ve Marx etkisinde kalarak geliştiğidir. Lukacs, düşünsel hayatı boyunca hep bir arayışın içinde yer almış, farklı dönemlerinde farklı akımların etkisinde kalsa da en başından itibaren tarihsel-toplumsal-kültürel alanın doğa karşısında özerk bir durumda olduğunu savunmuş ve arayışlarının en önemli sorunsalını da bu yolla oluşturmuştur. Bu sorunsal temelinde de Lukacs'ın yaptığı bu vurgu, Kantçılık, Hegel felsefesi ve sonrasında da en etkili olarak Marksist kuram çerçevesinde farklı görünürlükler kazanmıştır.

Lukacs'ın felsefi tartışmalara katıldığı sıralarda Orta Avrupa'da aydınlar arasında Yeni Kantçılık taraftar bulmakta olan bir akım olarak göze çarpmaktadır. Bu akım, psikolojik ve metafizik yöntemlere karşı çıkarken, yöntem konusunda da psikolojik yöntem yerine transandantal yöntemin sahiplenilmesini savunmaktadır. Lukacs ise Yeni Kantçı akım ile doğan iki önemli okuldan Heidelberg Okuluna (diğer okul ise Marburg Okuludur) ve bu okulun önemli temsilcilerinden Dilthey'in düşüncelerine yakın durdu (Uslu, 2006, ss. 36-8) ve bu anti-pozitivist gelenek onun Simmel sosyolojisine yakınlaşmasını sağladı (McDonough, 1978, s. 34). Lukacs sosyolojiyi de pozitivism kapsamında ele almış ve bu çerçevede sorgulamıştır. Sosyoloji disiplini için iki önemli sorun belirtmiştir. Bunlardan birincisi aşırı ampirik olmaktır. Bu durum ona göre toplumun ayrı ayrı teknik soruna bölünerek incelenmesine ve bütünsellikten uzaklaşmaya neden olacağı için sosyoloji disiplini için bir tehdit

¹ Farklı araştırmacıların, Lukacs'ın düşünsel hayatını nasıl farklı şekillerde sınıflandırdıkları üzerine daha fazla bilgi için bkz. Uslu, 2006.

oluşturmaktadır. Bu durumun tersi gibi duran aşırı teorik olma ise Lukacs için diğer bir sorundur. Çünkü aşırı teorik olması sosyolojinin soyut ve anlamsız genellemelere sıkışıp kalması tehlikesini doğurmaktadır.

Mc Donough (1978, s. 35), Lukacs'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* çalışmasının Dilthey, Simmel ve Simmel'in öğrencisi olan Weber'in etkileri altında yazılmış olsa da bu eserin Marx öncesi, yani Hegelci düşüncenin temelinde, Marksizmin yeni bir yorumlanması olarak görülebileceğini belirtir. Bu perspektifte düşünüldüğünde, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Marx'ın toplum teorisini, totalite ve diyalektik yöntem kavramlarında bulunan Hegelci kökleriyle ilişkilendirmeye yönelik bir girişimdir. (Swingewood, 1998, s. 240). Lukacs, bu eserinde de belirgin olarak göze çarptığı üzere en temel olarak özne-nesne özdeşliği ile teori ve pratik birliğine verdiği önem ile anılır, bu konuda birçok soru sorar. Lukacs'ın eserleri ve düşünceleri özne-nesne özdeşliği ve teori-pratik birlikteliği arayışları ve bu iki birlikteliğin de birbirleriyle olan vazgeçilemeyecek ilişkileri üzerinden düşünüldüğünde tam olarak anlamlarını bulurlar.

Jones'a göre Lukacs'ın düşüncesini şekillendiren, özne-nesne özdeşliğini keşfetme girişimleri, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserinde ve Fichte, Schiller ve Schelling'de de kendisini gösterir ve özne-nesne ikiliğinin sanat bağlamında üstesinden gelinmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu şekilde sanat, somut bütünsellik yaratacılığı üzerinden, bu ikiliğin aşılmasında bir çözüm olarak ortaya koyulmaktadır. Fakat bu durumda yaratımın mitolojikleştirilmesi ve dünyanın estetikleştirilmesi ortaya çıktığı için, Lukacs'a göre sorun hala çözümsüz kalmaktadır. Ardından, Hegel'in bu ikiliği sanat üzerinden değil ancak tarih üzerinden kaldırmaya çalışması Lukacs'ın dikkatini çeker (Jones, 1971, s. 30).

Kant'ın ardından Lukacs, düşünsel gelişiminde önemli katkısı bulunan Hegel'de ise tarihin öznesi ve nesnesi arasında ayrışma bulunmadığı ve Hegel'in teori-pratik bütünselliğini de bu özne-nesne özdeşliği ile kurabilen bir teorisyen olduğu fikrindedir. Lukacs bu duruma oldukça büyük önem atfetmektedir, çünkü kendisi de toplumsal-tarihsel gerçekliğin ancak bu tür bütünsellikler ve özdeşlikler üzerinden tam olarak anlaşılabilirliğini savunmakta ve bu tür özdeşliklerin nasıl oluşturulabileceğine dair sorulara cevap aramaktadır. *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde de fark edilebileceği üzere, Hegel üzerinden Marksizmi yeniden değerlendirmeye çalışması da bir anlamda bu teori-pratik birliği ve bunun temeli olarak özne-nesne özdeşliğini Hegel'de mevcut olarak

görmesi dolayısıyla. Ancak, Hegelci felsefede öznenin Tin olmasından ötürü, Lukacs Hegel'in de artık aşılması ve onun teorisinin materyalist bir temelde değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Lukacs, Marksizmin çehresinin diyalektikle çizildiğinden ötürü doğrudan Hegel'in mirasçısı olduğunu kabul eder ve Marx'ın Hegel'deki devrimci yönü ortaya çıkardığını söyler (Lukacs, 2006, ss. 47-51). Özetle söylenecek olursa Lukacs, Marx aracılığıyla Hegel'in tarih teorisini materyalist bir konuma sokmaya çalışır.

McDonough, Lukacs'ın 2. Enternasyonal'in ardından Marksist ekonomiden teorik bir kayma yaşadığını, daha da ötesinde bunun kapitalizmin çöküşünü ve işçi sınıfının devrimci hareketini öngören determinist Marksizmin bir reddi olduğunu öne sürmektedir (1978, s. 35). Lukacs'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* isimli temel yapıtına Ortodoks Marksizm'den bahsederek giriş yapması bir tesadüf değildir, zira 20. yy. Marksizminde Ortodoks Marksizm tartışmalarının geniş yer tuttuğu söylenebilir. Bu dönemde Ortodoks Marksizm, Bernstein'in revizyonist açılımlarına karşı Kautsky'nin getirdiği ve bir anlamıyla da Marx ve Engels'in yapıtlarına bağlı kalabilmek uğruna evrimci-pozitivist bir tutumu çağrıştırmaktaydı (Uslu, 2006, s. 117). Ancak Lukacs, Batı Marksizmi tartışmaları çerçevesinde 20. yy.'da belirginlik kazanan, kapitalizmin işleyiş yasalarının kaçınılmaz sonuçlar doğuracağı fikirlerine tamamıyla karşı çıktı. Siyasi pasiflik getirdiğine inandığı bu determinizm ile birlikte yine aynı dönemde Marksist literatürde etkili olan ekonomizme şiddetle karşı çıkan Lukacs, sadece yöntemsel olarak Ortodoks Marksizmi savunduğunu vurgulamaktadır.

Marx'ın tüm söylemlerinin nesnel yanlışlığı araştırmalarla tek tek kanıtlanmış olsun, o zaman her ciddi Ortodoks Marksist bu yeni sonuçları kayıtsız şartsız kabullenecek, Marx'ın bütün tezlerini – Ortodoksluğundan vazgeçmeye bir an bile zorlanmaksızın- tek tek reddedecektir. O nedenle, Marx'ın kendi araştırmalarının sonuçlarını hiç eleştirmeden kabullenmek demek sayılmaz ki, şu veya bu teze inanmak, "kutsal" bir kitabı yorumlamak değildir ki... Tam tersine, Ortodoksluk, yalnız ve yalnız yöntem konusundadır; doğru araştırma veya sorgulama yönteminin diyalektik Marksizmde bulunabileceği, bu yöntemin, sadece onun kurucusu anlayışı ve çizgisinde geliştirilebileceği, genişletilip derinleştirilebileceği şeklinde varılan bilimsel bir kanaattir (Lukacs, 2006, s. 54).

Lukacs, toplumun ancak bir bütünsellik içerisinde ele alındığı takdirde kavranabileceğini söylemiş, eserlerinde sık sık bütünsel bir bakış açısına sahip olmanın –özellikle özne-nesne özdeşliğine ulaşabilme potansiyeli taşıyan proletarya için- ayrıcalığını vurgulamıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi toplumun bütünsellikten kopararak incelenmesini getireceği gerekçesiyle aşırı ampirizmin bir tehlike olduğuna işaret eden Lukacs'a göre olgular tek başlarına var olamazlar, yalnızca bir bütünle birleştikleri, bir bütün ile var olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğu zaman anlamları vardır. Yani, ona göre, bütünün parça karşısında bir önceliği vardır ve olguların anlamı, bütünlükle olan dolaylıları ile ancak ortaya çıkabilir. Uslu, (2006, s. 121) Lukacs için Marksist bakış açısının bütünlüğün bakış açısı olduğunu ve Marx'ın "bütünün parçalar üzerindeki her yönden belirleyici öncelik ya da üstünlüğü ilkesini Hegel'den ve belirli ölçüde de Dilthey'dan miras edindiğini" aktarmaktadır. Felsefe tarihinin akışı içinde düşünüldüğünde, Marx ile olduğu kadar, Lukacs'ın eserlerinin, birebir ilişkide bulunduğu, Dilthey ve Simmel'den ve felsefi akımlar çerçevesinde oldukça etkilendiği Kant ve Hegel ile de ilişkili bir biçimde değerlendirilmesi anlamlıdır ve ancak böyle bir değerlendirme tam olabilir.

Toplumsal Sınıflar, Bilinç ve İdeoloji

Lukacs, burjuvaziyi ve proletaryayı burjuva toplumunun ana sınıfları olarak kurgularken, bu sınıfların burjuva toplumundaki biricik ve katıksız sınıflar olarak toplumda belirleyici bir rol oynadıklarını öne sürmektedir. Bu iki sınıfın varlığı ve devamlılığı tam da burjuva toplumunun bel kemiği olan modern üretim sürecinin gelişmesine dayandığı için bu sınıflara Lukacs burjuva toplumunun temel sınıfları olarak bakmaktadır.

Lukacs'a göre burjuva ve proleter sınıfının dışındaki köylüler, küçük burjuvazi vb. sınıflar ise, bu durumun tam da tersine bir şekilde burjuva toplumuna özgü modern üretim tarzı ile sallantılı bir ilişki içerisine girerler. Onlar burjuva ve proleter sınıflar gibi varlıklarını burjuva toplumunun devamına dayandıramazken, kapitalist gelişmenin kendisini aşmasına ve ilerlemesine değil, buldukları konum itibarıyla, varlıkları ve varlıklarının devamı için bir anlamda gerilemesi yönünde çalışmaktadırlar (Lukacs, 2006, s. 126).

Burjuva ve proleter sınıflarına, modern üretim ilişkilerinin egemen olduğu toplumda ayrıcalıklı bir konum veren Lukacs, yine ancak

bu sınıfların buldukları nesnel koşullar itibariyle sınıf bilincine erişebileceklerini söyler. Ancak öte taraftan, bu iki sınıfın ulaşabilecekleri sınıf bilinci, birbirlerinden en temelden itibaren farklı özellikler sergilemektedir. İlk olarak Lukacs, proletaryanın tarih sahnesine çıkmasıyla ilk defa düşünce ve gerçeklik durumunun ve özne ile nesnenin bir araya gelebileceği, proleter sınıf bilinciyle birlikte burjuva toplumunda bir değişim ihtimalinin de ortaya çıkabileceği bir duruma işaret etmektedir. Lukacs'ın özne-nesne özdeşliğine yaptığı temel vurgu hatırlanacak olursa, proleter sınıfa atfettiği önemin büyüklüğü ve bu sınıfa atfedilen tarihsel rol itibariyle onun teorisindeki özne konumunun belirginliği ortaya çıkar.

Lukacs, Marx'a gönderme yaparak *praxis* kavramının önemini vurgular ve teori-pratik birliğinin insanlık tarihinin temelini oluşturduğunu ileri sürer. Lukacs, özne ve nesne ikiliği kadar teori-pratik ikiliğinin de ortadan kalkması gerektiğini vurgular. Ona göre "Düşüncenin kendi kendini gerçeklik haline getirmekte direktmesi yetmez; gerçekliğin de kendini düşünce haline getirmekte direktmesi gerekmektedir". Bu birliğin mümkün olması için, insanın toplumsal bir varlık olduğunu, tarihin ve toplumun hem nesnesi hem öznesi olduğunu bilmesi gerekmektedir, yani, teori ve pratiğin birliği yine özne-nesne ikiliğinden kurtulmaya dayalıdır (Lukacs, 2006, s. 55).

Proleter, burjuva toplumundaki sınıfsal konumundan ötürü, diğer sınıflardan farklı olarak toplumu bir bütün olarak kavramaya muktedirdir ve bu durumu da onu kendini bir sınıf olarak, toplumsal bir bütünsellik içinde anlamasına götürür. Toplumun bütünlüğünü kavrayıp, kendini anlama ve özne durumuna geçme ihtimali Lukacs'a göre ancak, kapitalizm koşulları çerçevesinde, proletaryanın ortaya çıkışıyla mümkündür; kapitalizm öncesi toplumlarda böyle bir ihtimal henüz sınıfsal çıkarlar belirginlik kazanmadığı için söz konusu olamazdı.

Kapitalizm öncesi toplumda sınıf çıkarları tam bir ekonomik berraklık içinde su yüzüne çıkmadığı, daha doğrusu bu olanaksızlık kapitalizm öncesi bir toplumun doğasında yer aldığı içindir ki toplumun, kastlara, zümrelere vb. göre inşa edilmiş olması ekonomik öğelerin, toplumun nesnel ekonomik yapısı içinde siyasal, dinsel, vb. öğelerle birbirinden çözülmez şekilde birleşmiş olması da birlikte geliyor (Lukacs, 2006, s. 120).

Yani, proleterin bir sınıf olarak, yine sınıfsal konumundan ötürü,

toplumun bütününe anlayabilme yetisinin oluşması ve bunun üzerinden özne-nesne ikiliğini kırabilmesinin koşulları ancak kapitalist toplumda ortaya çıkabiliyor. Ne var ki modern üretim tarzı, işçiler için özne-nesne birliği ihtimalini ortaya çıkaran koşulları yaratırken, işçi sınıfını zayıflatan, sınıf bilincine ulaşmaktan alıkoyan, yanlış bilinci yaratan, şeyleşme durumunun da ortaya çıkmasına neden olur.

Lukacs'ın teorisinde önemli derecede yer tutan şeyleşme kavramından bahsetmek için, bu kavramı miras aldığı Marx'a değinmeden geçmek anlatıda temel bir eksiklik yaratacaktır. Lukacs'ın şeyleşme kavramının dayanak noktası Marx'ın sık sık vurgu yaptığı yabancılaşma kavramı olsa da ve yine Lukacs şeyleşmeyi birçok yerde yabancılaşma deyimi ile aynı anlamda kullanıyormuş gibi görünse de metinleri içerisinde yabancılaşma terimine rastlamak zordur. Bunun yerine daha çok şeyleşme nosyonunun üzerinde durur (Uslu, 2006, s. 140). Marx ve Engels birlikte kaleme aldıkları *Alman İdeolojisi*'nin önsözünde, insanın kendi beyninin ürünlerinin onları yaratanların üzerinde bir güç olarak ortaya çıktığını ileri sürer (2008, s. 319). Marx'ın insanın doğası anlayışıyla yakından ilişkili olan yabancılaşma teorisi de en genel ifadesiyle, insanların kapitalist ilişkiler çerçevesinde pazarın bir unsuruna dönüşmesiyle insanın kendi doğasına, kendi kendine, kendi emeğine, ilişkilerine, dünyaya ve yaşama yabancılaşmış olduğuna işaret etmektedir. Marx, yabancılaşma kavramını temel olarak meta fetişizmine dayandırarak anlatır ve Lukacs da bu durumun önemine dikkat çekmektedir. Lukacs'a göre Marx'ın iki büyük eserinde de kapitalist toplumu anlatmaya metanın analiziyle başlaması bir rastlantı olarak düşünülemez. Bu durumun burjuva toplumundaki nesnelleşme biçimlerinin ve bunlara denk düşen öznelik biçimlerinin kökünün ancak meta ilişkisinin yapısında bulunabilecek olmasıyla sıkı bir ilişkisi vardır (Lukacs, 2006, s. 153). Marx, meta üretiminin kapitalist topluma özgü olmadığını, ancak, meta üretim tarzının tüm toplumsal ilişkilere hâkim olmasının asıl sorunu teşkil ettiğini ve tüm toplumu saran bu yabancılaşma olgusunun da buna bağlı olduğunu söyler.

Marx *Kapital*'in ilk cildinde şeyleşme ve meta üretim ilişkilerinden bahsederken şu noktaları vurgular:

Ürünün meta şeklinde esrarengiz olan şey, bu şeklin insanlara kendi emeklerinin toplumsal karakterini düpedüz emek ürününün nesnel karakteri olarak, bu şeylerin toplumdaki doğal özellikleri olarak yansıtmaktadır... İnsanlar arasındaki belirli toplumsal ilişki burada

onlar açısından artık şeyler arasındaki bir ilişkinin fantazmagorik şekline bürünüyor (akt. Lukacs, 2006, s. 157).

Lukacs, kişinin kendi faaliyetini, kendi emeğini onun kendisine nesnel, insandan bağımsız bir şeymiş gibi gösteren şeyleşmenin, işçi sınıfı için bir kişilik bölünmesine yol açtığını söylemektedir. İşçi, meta ilişkilerinin hâkim olduğu toplumun bir ögesidir ve etrafı bu ilişkiler ile kuşatılmıştır. Bu ilişkiler çerçevesinde, emeğini piyasada özgürce, yine kendi özgür iradesiyle satıyormuş gibi düşünür. Ancak öte taraftan, toplumsal ilişkilerin bütününe şeyler arası ilişkiler haline gelmesiyle işçinin kendisi de bir meta, bir “şey” halini almıştır ve bu nedenle de işçi sınıfı olarak toplumda bir özne konumunda bulunamamaktadır. Proleterin, metalar dünyasındaki varlığından, bu nesne konumundan kurtulması, özgür özneye dönüşmesi gerekmektedir. Bunun içinse bir bilinç sıçramasına ihtiyaç vardır. Bu noktada ise Lukacs, psikolojik bilinç ve aşılınmış (potansiyel) bilinç arasında bir ayrıma gider. İşçilerin psikolojik bilinci günlük sorunlar ve gündelik mücadeleler ile ilişkili olarak onların yanlış olan bilincini ifade ederken, aşılınmış bilinç sınıf bilincinin aktif ve pratik yanını ortaya koyar ve sınıfın tarihsel konumuna denk düşen, uygun ve rasyonel tepkisidir. Ancak, kapitalist toplum içerisinde yanlış bilinç ile şekillenmiş olan proleterin, içinde bulunduğu bu bilinci aşıp potansiyel olarak sahip olduğu düşünülen sınıf bilincine ulaşarak bulunduğu nesne konumundan nasıl kurtulabileceği *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde çok açık olarak anlatılmamış, sıçrama her ne kadar bir ekonomik kriz gibi tarihsel süreç ile ilişkilendirilse de bu konuda da temel vurgu yine ideolojik düzeyde, proletaryanın sınıf bilincine yapılmıştır. Uslu, Lukacs'ın Rus ve Macar proletaryaları arasındaki farklılıklardan söz eden bir yazısından örnek vermektedir. Lukacs bu yazısında, Orta ve Doğu Avrupa proletaryasının ideolojik olgunluk konusunda önemli derecede eksiklikleri olduğundan bahsetmektedir. Öte yandan ise Rus proletaryasının kapitalist devletin özünü olduğu gibi anlamasının ve eylemlerini de bu duruma uygun hale getirebilmesinin nedeninin de yine Rus proletaryasının ideolojik olgunluğunda aranması gerektiğini belirtmekteydi. Lenin ise bu iki proleter sınıf arasındaki farkı, sınıai kapitalizmin gelişim düzeyi ile ilişkilendirmekteydi (Uslu, 2006, s. 98). Lukacs her ne kadar nesnel ve sınıfsal konumundan ötürü proleter sınıfa tarihsel olarak ayrıcalıklı bir rol atfediyor olsa da, proleterin tarihin öznesi –ve aynı zamanda da nesnesi- olabilme ihtimalini yine ideolojik zeminde araması, kendi kuramı içerisindeki özne konumlanışının ideoloji kavramsallaştırması ile birebir ilişkili olduğunu göstermektedir.

En genel çerçevesiyle ele alındığında *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde iki farklı ideoloji kuramına yer verildiği görülebilir. Bunlardan ilki meta fetişizminden türetilen ideoloji kuramıyken, diğeri bir sınıf halindeki öznenin topluma bakışı olarak tarihselci ideoloji anlayışına dayanmaktadır. Lukacs'taki bu ideoloji sınıflandırmasına proletarya üzerinden bakıldığında bu iki ayrı ideoloji kuramı, proleterin kendi bilinciyle ilintili olarak yer aldığı "normal" ve "devrimci" durumlarına tekabül etmektedir. Normal koşullardayken işçi sınıfı, şeyleşmenin etkisinde ve psikolojik bilince sahip konumdadır. İşçiyi nesne halinden çıkartıp devrimci duruma getiren şey ise, proleter ideolojisidir. Lukacs bu konuda Marksizmi devreye sokar ve her ne kadar Marksizmi bir bilim olarak değerlendirse de onun için proleterin ideolojik ifadesidir demekten geri durmaz (Eagleton, 2005, ss. 151-3).

İdeoloji kuramları çerçevesinde Marx negatif ideoloji anlayışını benimsemiştir. Marxist ideoloji anlayışında, ideoloji, en genel anlamda "yanlış bilinç"tir. İdeoloji, bireylerin bilincindeki gerçekliğe dair yanlış bir bilinç ya da bilgi durumudur. Marx, ideoloji söz konusu olduğunda şöyle bir benzetme yapmaktadır:

İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki camera obscura'daymış gibi baş aşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağtabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansımasıdır... (Marx ve Engels, 2008, s. 45).

En kısa ifadeyle ideoloji, doğru durumun yanlış tahlilidir. Ancak Marx, bu durumun kişilerin bireysel olarak bilinç dünyasından değil, yine genel olarak toplum yapısının maddi dayanaklarından kaynaklandığını düşünür. Marx'ın ideoloji ve -bununla ilgili olarak- bilince ilişkin tutumunun genel olarak Klasik Alman İdeolojisinden etkilendiği ve kısmen de bir eleştiri olarak yeniden formüle edildiği söylenebilir. Genç ve Eski Hegelciler, bazı açılardan farklılıklar gösterebilirler bile, Marx'a göre, ortak olarak dinin, kavramların ve evrenselin egemenliğine inanmaktaydılar. Eski Hegelciler bu egemenliği meşru görürken, Genç Hegelciler özerklik attettikleri bu bilinç ürünlerinin insan zihninin en önemli engelleyicileri olduklarını düşünüyor ve bunları saf dışı edebilmenin yolunu ise yine zihinsel yollarda, zihinsel süreçlerde arıyorlardı. Genç Hegelcilere göre "kişiler mevcut bilinçlerinin yerine, eleştirel ya da bencil insan bilincini edinmek ve böylelikle sahip oldukları sınırlılıklarından kurtulmalıydı."

(Marx ve Engels, 2008, s. 37). Bu açıdan düşünülduğünde, ideoloji bağlamında Lukacs'ın Genç Hegelcilere yakınlık gösterdiği bir dereceye kadar varsayılabilir. Lukacs da insan bilincine çokça vurgu yapar ve tarihi bir görev yüklediği proletaryanın, daha önce de değinildiği üzere, özne-nesne ikiliğini aşmasını yine bu sınıfın sınıfsal olarak ideolojik olgunluğuna bağlamakta, onların sınıf bilinçlerine önemli bir rol atfetmektedir. McDonough'ın (1978, s. 36) da belirttiği üzere Lukacs, toplumun ilerleme sürecinde tarihin amaçsız olmadığını, ancak tarihin sadece amaçla anlaşılamayacağını, tarihi yapan aktörlere bilinçlerini veren dinamiklere de bakmanın anlamlı olduğunu söyler ve yine en büyük vurguyu aktörlerin bilinç ve ideolojik durumlarına yapmaktan geri durmaz.

İdeoloji konusunda sık sık Hegelci Marksist olarak da anılan Lukacs, pozitif bir tutum sergiler ve özellikle 2. Enternasyonel'in ardından ideolojiyi pozitif anlamıyla kullanmaya başlar. Bu durum, Lukacs'ın yine aynı dönemde, Ortodoks Marksizme çeşitli eleştiriler getirmesiyle ve Marksist düşünce içinden ekonomizmi ve siyasi pasifliği getirdiği dolayısıyla determinizmi şiddetle reddetmesiyle ilişkilendirilebilir. Bir anlamda, ideolojiye pozitif bir anlam yüklemesi, yine tarihsel aktör olarak proleterin bilinç düzeyine ve ideolojik olgunluğuna verdiği önem çerçevesinde düşünülmelidir. Proleterin sınıfsal konumu ve dünyayı değiştirebilecek devrimci potansiyeli açısından değerlendirildiğinde, Marksizmi de herhangi bir düşünce tarzında teorik anlamıyla daha ileri bir ideoloji olarak tanımlar. O halde Lukacs'a göre Marksizm, tarihsel açıdan nesnel yasalara ve doğa biliminin metodolojisini uygulamasına dayalı sistematik bir bilgi kaynağı değil, bireyin tarihsel sürecin bir nesnesi olmaktan ziyade, öznesi haline geldiği, devrimci bir praxistir. (Swingewood, 1998, s. 240). Lukacs, proleterin sınıf bilinci temelinde düşünülduğünde ideolojiyi; teorinin, bilimin ve gerçekliğin tam karşısına yerleştirmez ve bunları uzlaşmaz dinamikler olarak görmek yerine, Eagleton'ın da değindiği üzere (2005, s. 141) bunları proleterin sınıf bilincinin ifadesi olarak görür.

Proleter, kapitalist toplum koşullarının yarattığı şeyleşmenin etkisiyle yanlış bilinç peçesi altındadır. Bu yanlış bilinci aşmak da ancak yine kendisine dayatılan özne-nesne ikiliğinden kurtulmak ile mümkündür. Proleter, bir bütün olarak kapitalizmin sırrını çözebilecek tarihsel bir konuma sahiptir. O halde, proleteri kendi potansiyeline eriştirecek ve nesne konumundan, özne-nesne özdeşliğine götürecektir olan ideolojiyi

yanlış bilinç, bilimi de mutlak tarihten bağımsız bilgi biçimi sayarak birbirinin karşısına koyma durumu sona erecektir (Eagleton, 2005, s. 142).

Varlık koşulları ve gelişimi tamamen modern üretim tarzına dayalı diğer bir sınıf olan burjuva sınıfı ise proletarya gibi toplumu bir bütünsellik içinde kavrayabilecek sınıfsal konuma sahip değildir. Bilgisi ve bilinci kapitalist üretim tarzıyla sınırlandırılmıştır. Lukacs, burjuvaya özgü tüm bu sınırlılığın ruhsalimsel bir mevzu olmadığını, ancak burjuvazinin sınıfsal konumundan ileri geldiğini düşünmektedir (Lukacs, 2006, s. 119). Aynı şekilde Marx'a göre burjuva için bütünsel bilginin önünü tıkayan şey, bu sınıfın içinde bulunduğu atomlaştırıcı toplumsal ve iktisadi koşullardır (akt. Eagleton, 2005, s. 144). Öte yandan Lukacs, diğer sınıfların üretim sürecindeki durumları ve bu durumlarından kaynaklanan çıkarları dolayısıyla, bu sınıflarda bir sınıf bilinci doğmasını imkânsız olarak görse de burjuva için bu durumun geçerli olmadığını öne sürmektedir. Burjuvazinin sınıfsal konumu ve çıkarları kendisinde bir sınıf bilinci oluşmasını sağlıyor, ancak bu bilinç burjuvayı çözülmez bir çelişkiye bırakırken bir taraftan da kendi kendisinin sonunu getirmekle karşı karşıya bırakıyor. Burjuva, kendi sınıfsal var oluşuna içkin bir şekilde, asla doğru bilince erişemez. Onun doğru bilince erişmesi ise ancak kendi kendini ortadan kaldıracak bir intihar ile mümkün olabilir.

İdeoloji kavramına Lukacs'ın burjuva sınıfı üzerine söyledikleri çerçevesinde baktığımızda, bu durumda bir yanlış bilinç halini almaz. Ancak bununla birlikte, her ne kadar ideoloji kavramını olumlu kullanımıyla ele alsada Lukacs, Marx'ın ideoloji kavramsallaştırmasında temel aldığı her kavramı, özellikle de meta fetişizmini de analizine dâhil ettiğinden ideolojiye eleştirel bir bakış açısı geliştirebilmektedir (Eagleton, 2005, s. 140). Daha önce belirtildiği gibi Marx ve Engels'de ideoloji "doğru duruma ilişkin yanlış düşünce" iken, Lukacs'ta artık ideoloji yanlış bir bilinç değildir, ancak "yanlış duruma ilişkin doğru düşünce" olabilir. Lukacs'ın ideoloji kavramsallaştırması sırasında telaffuz edilen yanlışlık, durumun yorumlanışından değil, bizzat durumun kendisinden ileri gelmektedir. Burjuva ideolojisi burjuva toplumunu tam ve doğru olarak yansıtırlar, yanlış olan bu durumun kendisidir. Bu ideoloji öznel açıdan doğrudur, anlaşılması gerekir ancak nesnel açıdan topluma denk düşmez (Eagleton, 2005, ss. 153-4). Daha özet bir ifade ile burjuva sınıfının konumu itibariyle durumu algılayışı kendi açısından yanlış değildir. Bu algılayışa yanlış denilebilecek nokta, ancak meta fetişizmi ve şeyleşme ile birlikte gelen, şeylerin bütünsellikten kopmuş, parçalı, birbirinden yalıtık halidir.

Modern üretim sürecinde,

...meta tüm ekonomiye ve dolayısıyla da topluma hakim olmaktadır, kullanım değeri olan her şeyin artık bir değişim değeri de oluşur; tıpkı diğer metalar için olduğu gibi bu durum emek için de geçerlidir. Üretim piyasada artık sadece değişim için var olurken kişiler arası ilişkiler de artık şeyler arasındaki ilişkiler görünümünü kazanır. O halde, şeyleşme sadece toplumun insan bilinçsizliğiyle yaratılmış bir hali ya da ilüzyon değildir, tersine kökenleri toplumun örgütlenmesine dayanmaktadır (Marx ve Engels, 2008, s. 42).

Bu anlamda ideoloji, bütünüyle hata veya yanılısama olarak görülemez (Lukacs, 2006, s. 146) .

Sonuç

Swingewood'un (1998) da belirttiği gibi Lukacs için ideoloji, şeylerin gerçekte oluş biçimlerine sadık olmayan söylem değil, şeylerin derinlerinde yatan yönelimler ve bağlantılardan habersiz kalıp bu biçimlere yalnızca sınırlı, yüzeysel tarzda sadık olan söylemdir. Bu çerçevede Lukacs, ideoloji tartışmasına bilimi de dâhil eder. Jones, Lukacs'a göre doğa bilimleri metodunun, kapitalist şeyleşmenin en katıksız ifadesi olduğunu ileri sürer (1971, s. 29). Dünyayı parçalı olarak gören, bütünsellikten uzak ve "şeyleri" birbirlerinden ve ait oldukları bütünden yalıtık görme eğilimli burjuva sınıf bilincinin temelini oluşturan doğa bilimleri, burjuvanın toplum içindeki en önemli silahı haline dönüşebilmektedir.

Proletaryanın konumu itibariyle toplumu bütünlüklü olarak kavrayabilmesinin tarihsel açıdan önemine yaptığı vurgu, Lukacs'ın teorik duruşunun toplumu bütünsel bir açıdan ele almaya dayanmanın gerekliliğine dayanmasıyla ilişkilendirilebilir. Daha önce de değinildiği üzere, Lukacs için parçalar ancak belirli bir bütünsellik üzerinden anlam kazanabilirler ve bütünün parçaya göre üstünlüğü vardır. Bu durumda proletaryanın, ona dünyayı bütünsel bir şekilde algılamasını sağlayan sınıf bilinci, burjuvazinin konumu itibariyle sahip olduğu parçalı, nesnelere bütünden yalıtılarak algılayan sınıf bilincinden önemli derecede farklılaşır ve bu sınıfın sınıf bilincine göre bir üstünlük taşır.

Burcu Şentürk, Ege Üniversitesi, Türkiye

Kaynakça

- Breines, P. Y. (1979). Young Lukács, Old Lukács, New Lukács. *The Journal of Modern History*. 51/3, ss. 533-46.
- Çolak, M. (2011). Georg Lukacs'ı Yeniden Düşünmek. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 12, ss. 91-124.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jones, G. S. (1971). The Marxism of the Early Lukacs: An Evaluation. *NLR*, 70.
- Lukacs, G. (2006). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2008). *Alman İdeolojisi*. Çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- McDonough, R. (1978). Ideology as False Consciousness: Lukacs. *Centre for Contemporary Cultural Studies Working Paper in Cultural Studies* içinde, no. 10, *On Ideology*, ss. 33-44.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Uslu, A. (2006). *Lukacs: Marx'a Giden Yol*. İstanbul : Chivi Yazıları Yayıncılık.